

I A N C U L A U R A

„A MINDENNAPI BESZÉD ÉS A KÖLTÉSZET HATÁRÁN”

Nyelvi, stilisztikai, gondolati eszközök a nyelvjárásban

K I V O N A T: A tanulmány a mindennapi beszéd és a költészet határát érintő nyelvi jelenségekhez kapcsolódó folklorisztikai kérdéseket tárgyalja. A korai néprajzi kutatások rávilágítottak arra, hogy a nyelv, a nyelvjárás önmagában is egy igen gazdag hagyomány, amely generációk hosszú sorának lelki és szellemi tapasztalatait és tudását is rögzíti, illetve hordozza. A szóbeliségben élő nyelv-hagyományban találjuk meg a tudományos rendszerezésekbe nehezen beilleszthető, műfajilag nehezen besorolható művészi jellegű igényességgel keletkezett (folklor)alkotásokat is. A szóbeli művészet (verbal art) területére sorolt nyelvi jelenségek gazdag poétikai jellemzőkkel bírnak, és szervesen illeszkednek a népköltészet nyelvi és költészeti világába. Ezen túlmenően, a közösségek világképét és világnézetét, mentalitását és habitusát, esztétikai és erkölcsi értékrendjét is tükrözik. A nyelvjárások élszerúsége és szóbelisége lehetőséget nyújt a nyelv, a szó, a művészet „születésének” a megfigyelésére is.

K U L C S S Z A V A K: nyelvjárás, népköltészet, szóbeli művészet, folklor

1. Bevezetés

Tanulmányom címét Katona Imre jeles folklorista egyik tanulmányából vettem (Katona 1974: 129). A magyar folklorisztikában a mindennapi beszéd és a költészet határát érintő nyelvi jelenségekre, a hétköznapi nyelvből „kiugró” nyelvi alakzatokra, spontán nyelvi „megnyilvánulásokra” kevés figyelem jut. A népi kultúra alkotásait vizsgáló diszciplína elsősorban a műfaji hierarchiába tartozó népköltészeti alkotások gyűjtésére, rendszerezésére, elemzésére fókuszál.¹ A műfajilag nem vagy csak nehezen besorolható szóbeli jelenségek mellett a nyelv, a tájnyelv, a nyelvjárás kérdése sem képezi vizsgálat tárgyát.² Ennek oka lehet az, hogy a nem kötött szövegű nyelvi formák nehezen megragadható és meghatározható jelenségek, kutatásuk interdiszciplináris megközelítést kíván.³ Az élő beszéd nyelvi elemeinek a vizsgálata azért sem egyszerű feladat, mert az adatok gyűjtése és szó szerinti lejegyzése esetleges, elhangzásukra nem lehet előre felkészülni. A kutatonál nincs mindig papír és ceruza, és ha van is, nem minden helyzetben ildomos elővenni és jegyzeteket készíteni.⁴ A kutatást igazán megnehezítő körülményt azonban a szakmai kérdések sora képezi, úgymint: Mitől lesz egy informatív közlés művészi értékkel bíró/felruházott mondat? Milyen szempontok szerint kategorizálja a kutató a Tánczos Vilmos által „elejtett szavak”-nak nevezett nyelvi jelenségeket? (Tánczos 2008). Mire használhatók, miről árulkodnak ezek a mondatok és milyen diszciplína illetékes a vizsgálatukra? Kérdés továbbá az is, hogy vajon a – szabályok között mozgó – tudomány, a tudományos megfigyelés szempontjai összhangba hozhatók-e az élő nyelv és különösen is a tájnyelv törvényszerűségeivel, rögtönzésszerű természetével? A végső és döntő kérdés végül az, hogy vajon

1 Az egyetemi képzéseken a klasszikus népköltészeti alkotások (mese, monda, ballada, népdal, közmondás stb.) kerülnek bemutatásra.

2 A kérdésre általában a nyelvjáráskutatók hívták fel a folkloristák figyelmét. L. pl. Szabó 2007.

3 Dialektológia, etnolingvisztika, folklorisztika stb.

4 Ez az oka annak, hogy az elmúlt évtizedekben gyűjtött szövegpéldáim nagyobb része a rögzített beszélgetésekből (interjúkból) származik.

a spontán szóbeli „alkotások” kapcsán beszélhetünk-e költészeti, esztétikai jegyekről? Utóbbi probléma éppen akkor válik megkerülhetetlenné, ha eltekinünk a nyelvi megformáltság kérdésétől, és figyelmünket a művészet egyéb jellemzőire összpontosítjuk, mint például a világképet megjelenítő, valóságot ábrázoló/konstruáló szerepére. A hosszan sorolt kérdések megválaszolására a tárgyban érintett diszciplínák jogosultak. Magam, terepmunkát végző kutatóként szembesültem a téma fontosságával, és ez az oka annak, hogy e szerény tanulmány keretében összegzem legfontosabb tapasztalataimat.

2. Szövegpéldák

Bevezetésképpen néhány példa révén ismerkedjünk meg az élő beszédben, a beszéd és a művészet határán megnyilvánuló, Csoóri Sándor megfogalmazásával élve: „létmondattal” (Csoóri 1994: 236). Példáim egy része saját gyűjtésből, másik része a lábjegyzetben jelzett néprajzi forrásokból származik. Az önmagukban is értelmezhető mondatok mellett olyan idézeteket is választottam, ahol a szűkebb kontextus is megjelenik, és ahol a „kiugró” nyelvi alakzatok jobban megfigyelhetők.

„Édesanyámtól el vagyok maradva még kétesztendősön.”⁵

Magyarázat: a hétéves kora óta árva ember „el van maradva”, vagyis „el van hagyva” édesanyjától.

„Csak mi rivá vagyunk tanulva, így ni. Csángóssan beszélünk, nem magyarosan. – Magyar ez! Bácsi György: Eh! Kevest ér oda.” (Zsíros 2021: 311)

Magyarázat: a csángó beszéd halvány és törékeny szállal („keveset ér oda”) kapcsolódik a magyar nyelvhez.

5 A nem adatolt idézetek saját gyűjtésből származnak Magyarfaluból (Arini).

„Csak a tiszta fő'd vó't itt. Hogy megnősültem osztán [...]. Mondom az asszonynak: Mint a fecske csinálja fészket, a madár, mű es úgy kell.” (Zsíros 2021: 320)

Magyarázat: a csupasz földön kezdték a közös életet, a sárból építkeztek, mint a fecske.

„Hej, de szépen mondja, de milyen hamisan!” (Győri 1975: 132)

Magyarázat: értelmesen beszél, de hazugságot állít.

„Úgy megvertél Isten, hogy még a botot is rajtam felejtetted.” (Luby 2002: 167)

Magyarázat: a szenvedés nyoma nem tűnt el.

„Jaj, de nekem elől tűz, hátul víz! Melyikbe füljak belé?” (Győri 1974: 454)

Magyarázat: minden irányból veszély leselkedett rám.

„Olyan kend, mint egy fakereszt, el van kend rejtőzve.”

Magyarázat: későn vettem észre, hogy a szerelemben a végzetemet választottam.

„Mindenkinek van keresztje. De az enyém bokros is, csokros is volt maga mellette.”

Magyarázat: a szenvedésből mindenkinek jut; maga mellett nekem mindenkinél több.

„Ott sírtam, ahol csak az Isten látta.”

Magyarázat: nyomorúságommal nem dicsekedtem.

„Hát, mikor azok elénekelik azt az éneket, érti-e, akkor a szüved a helyéről fel kell mozduljék. Olyan szépen elfúják.”

Magyarázat: megrendültségében a szív kiesik a medréből.

„Akár a földemet odaadjam, akár a nyakamat levágjam – mindegy.”

Magyarázat: ami a megélhetésemet szolgálja, az az életem is.

„A szentséget csúfságosan vette.”

Magyarázat: tkp. istenkáromló, istengyalázó.

„Csak kezdett szertülni el az idő. Elhuzakodott a havasra.”

Magyarázat: a felhők felszakadoztak, a vihar meghátrált.

„[A] gonosz ember nem tiszta.”

Magyarázat: aki rosszat tesz, abban a Rossz/Tisztátalan/Ördög dolgozik.

„Vergődik a halálból s nehéz tőle, s akkor ez az imádság lágyítsa el. Válassza el, vagy maradik vagy menik. Egy a kettőből.”⁶

6 Tánczos Vilmos gyűjtéséből származó adat, ami a Nyelvtudományi Intézet adattárában érhető el: <https://nlp.nyttud.hu/csango/index.html#> Legutóbbi letöltés ideje: 2026. február 19.

Magyarázat: élet és halál között van, az imádság „bíraskodik” az állapota felett, eldönti a sorsát.

„Eppe mikor éljen jobban, akkor az Isten elvette.”

Magyarázat: akkor halt meg, amikor jól ment a sora.

„Olyan szép volt, hogy sajnáltuk bétégyük a földbe.”

Magyarázat: a szép halott nem a földbe való.

„Belérégült a jedség s lebetegedett.”

Magyarázat: az ijedség végül megbetegítette.

„Erőst jól laktam betegségvel.”

Magyarázat: több betegséget nem bírok el.

„Eljött egy nagy nehezség revám.”

Magyarázat: a nagy gond ledöntött, elnyomott.

„Me’t az ilyen beteg éjre még nehezebb beteg, mint napval.” (Zsíros 2021: 310)

Magyarázat: a nappali és az éjszakai betegség nem ugyanolyan.

„Mikor mentünk az asztalhoz [...] Egy mondja a miatyánkot [...] vettek keresztet [...]. De most, mint a marhák. Egyéb nincs. Nem beszélnek Istent! Esznek, mint a marhák. Még a marha es megkörmöli

a földet. Hüloget a hit, s meghalunk – ez a rend öreg – még hülogetik inkább. Hogy hit csak a lesz, hagy eszünk, de nem tudjuk, ki adja?!⁷

Magyarázat: egykor étkezés előtt imádkoztunk; ma csak a marha vet keresztet a lábával, mielőtt enni kezd, az ember nem. A hit tüze kialudt, az ember lelke kihűlt.

„Ej – aszondja –, nehez. Me’t mé’t nehez? Bűnök fel vannak rakodva rivá – aszondja. De ha nincsen bűn – kereszt es könnyű. De ha meg-raktad bűnvel [...]”.

Magyarázat: az élet terheit a bűnök teszik nehezzé.

„Boldog vagyok, azért, hogy a Jóisten segít, hogy vigyem az ijesmik nehességek[et] [...] Betegséget es el kell viselni tiszta szüből me[r]t úgy hatta a Jóisten, hogy a nehességekbe es ugya[n] ojanok legyünk, mind a könnyebségekbe [...], [ne] kevéskegyünk a könnyebségekbe, s aztán eresszük le magunkat a nehességbe. Hanem mindenfélét el ke[ll] vüsejünk. Én ezt így értettem meg én evvel a gyenge eszemmel, hogy a nehességet es ugy kel vinni, mind az örömet.”⁸

Magyarázat: egyszerű ember létemre is megértettem, hogy az életben a jót és a rosszat ugyanazzal a lelkülettel kell fogadni és megélni. A boldogság az, ha az életet olyanak éljük meg, amilyen.

„Így járt a fő’d, így ni! S így kalimpáztunk! Akkor es a tyúkjaink eléjöttek az ógrádába. Kársogtak nagyon. De akkor hosszabbat tartott. Még kezdtük az imádságot, s még vétettük el. S még kezdtük, s még nem végeztük ki ... Most kurtábbat tartott. (...) De nagyobb vó’t most.

7 Tánczos Vilmos adata az említett adatbázisból.

8 Tánczos Vilmos adata az említett adatbázisból.

(...) A templomunk csúful meghasadozva! Leesve az ó'tár felett..."
(Zsíros 2021: 489).

Magyarázat: a földrengésben a ház hullámzott, az állatok visítottak, mi imádkoztunk volna, de az imát eltévesztettük, elhibáztuk. A templom falain a hasadások, az oltár beszakadása botrányos látvány.

„De, ha mi elmentünk lenne akkor, szombaton este a nunta-készíteni,⁹ akkor [a földrengés] nem fogott lenne álomval münköt. S kit nem fogott álomval, az nem ijedett meg.” (Zsíros 2021: 487).

Magyarázat: ha nem alvásban ér a földrengés, nem okoz akkora ijedséget.

„»E nem éri meg reggelt! E nem éri meg estét! E készen van!«¹⁰ Csak eccer-máccor szusszantam, nem ismertim, nem hallottam, nem beszélgettem, nem mozogtam semmit. De ha napom vót, a Jóisten meghoz.”
(Tánczos 1999: 184)

Magyarázat: tetszhalott állapotban voltam, de az élőnapom nem fogyott el.

„[Maga itt született ebben a faluban?] Itt születtem, s itt halok meg es, met akkora öreg vagyok. Gyúrom ezt a földet. [Hány esztendő?] Jaj, drágám, nyócvanöt! [A Jóisten tartsa meg!] Immán el kéne gyüccsön, de nem parancsolok én, a Jóisten parancsol”. (Tánczos 1999: 199)

Magyarázat: öreg vagyok, a lét útjáról le kellene lépnem, de a jelzés még nem érkezett meg.

9 Nunta: lakodalom. Itt: a lakodalmi előkészületekben való részvétel.

10 Az adatközlő itt idézi hozzátartozói mondatait.

„Nemrégén Tisza-Abád-Szalókon találkoztam egy 75 éves magyar emberrel, azt kérdeztem tőle: „Hány esztendőös öregem?” Azt mondotta: „Hetvenöt év nyomja vállamat.” Erre azt mondtam: „Bámulom nagyon, hogy még egy ősz hajszála sincsen”, mire ő azt felelte: „Még nem harangoztak, de már beesteledett”” (Zsilinszky 1935: 438).

Magyarázat: az óra elérkezett, de a pillanat még nem.

„Az udvarra nem tudok kimenni. Máccor napok telnek el, hogy nem jó bé senki! Miháj kell bójójjön immá, Szen' Miháj, más nem jó bé ide! [...] Elmondtam a mennyországi beszédjeimet. Az éjjel jobban aluszom”. (Tánczos 1999: 211)

Magyarázat: látogatóim nincsenek. „Mennyországi beszédjeimet” a szentekkel osztottam meg.

„Nem tudsz élni, mint a kő a patakba, meg kell halni.”

Magyarázat: az élő nem élettelen, hanem halandó.

Ebben a tanulmányban nem célunk a népi szövegek egyenkénti részletes elemzése. A példákhoz fűzött magyarázatok révén igyekeztünk rávilágítani a nyelv-járás „képi nyelve” és a köznyelv fogalomközpontú nyelve között fennálló eltérésekre. A művészeti alkotások szubjektív megélése és értelmezése miatt a példák esztétikai, művészi értékeinek a bizonyítása meddő vállalkozás volna. A folytatásban azt vizsgáljuk meg, hogy miként határozhatók meg az idézett nyelvi jelenségek, és milyen keretek között lehetséges a kutatásuk.

3. A nyelvi adatok néprajzi értelmezése

3.1. A néprajzkutatók köre és a szóbeli művészet

A magyar folklorisztikában a dolgozat tárgyát képező témára elsősorban azok a néprajzkutatók figyeltek fel, akik maguk is paraszti közegeből származnak, akik a nyelvjárás belső, tudatot, mentalitást, világképet átjáró és meghatározó szerepét jól ismerik.¹¹ Lényeges továbbá kiemelni azt is, hogy a magyar néprajztudomány első nagy szintézise, az 1933–37 (1–2. kötet) és 1941–43 (3–4. kötet) között 4 kötetben megjelent *Magyarság Néprajza*¹² még kiemelt figyelmet fordított az ún. népnyelvre, nyelvhagyományra. A szerzők úgy vélekedtek, hogy „a nyelv a legáltalánosabb, legérthetőbb, legjellemzőbb lelki megnyilatkozás”, éppen ezért a „nyelv útján megnyilatkozó hagyomány feltárása” megkerülhetetlen (Viski 1935: 12). Az előzmények dacára, az „élő beszéd” nyelvi alkotásainak a kérdésével a hazai tudományos diszciplínák egyike sem foglalkozik.¹³ A nemzetközi diskurzusban a magyar származású Sebők Tamás amerikai nyelvész javaslatára terjedt el a „spoken art”, „elbeszéltszövegi művészet” fogalma, amely – bár vitatott és kritikával illetett – éppen erre a témára kívánta ráirányítani a figyelmet.¹⁴ A „szóbeli művészet” nagy általánosságban a kommunikáció igényein túlmutató, a nyelv eszközeinek minimalizált használatával hatást keltő, a normákkal szabályozott (standard) nyelvtől elütő be-

11 Bálint Sándor, Katona Imre, Péntek János, Tánczos Vilmos stb.

12 Szerzők között a kor legkiválóbb tudósait találjuk: Berze Nagy János, Kodály Zoltán és Lajtha László, Schwartz Elemér, Solymossy Sándor és mások.

13 A XX. század közepén, Amerikában megjelent paradigma hazai recepciója ugyan szegényes (l. pl. Vőő Gabriella munkái, Vőő 1999), a rendelkezésre álló tudományos eszközök között a szóban forgó nyelvi jelenség elemzéséhez más keret nem áll rendelkezésre. A kifejezés (‘verbal art’) megjelenésének időpontja, a fogalompár alkotójának személye vitatott. William R. Bascom úgy fogalmazott, hogy Richard A. Waterman-nal folytatott vitái során fogalmazták meg közösen (Bascom 1955: 245). A folklór mint szóbeli művészet a kezdetektől fogva vitatott meghatározás (L. Bascom 1973: 374–381).

14 Erről l. Bauman 2009: 291. 307.

szédformákat, valamint azok vizsgálatát jelenti.¹⁵ Itt is nyomatékositást nyer, hogy az ún. „szóbeli művészet” lényegi vonása az „élőszzerűség”, az ti., hogy a nyelvi megnyilatkozásokat a pillanat szüli, konkrét szükséglet hívja létre, szóban hangzanak el, és bár állandó szófordulatokká és a közösségi nyelv részévé is válhatnak, nehezen gyűjthetők.

3.2. Nyelv, nyelvjárás, népi szemlélet

A téma vizsgálata során sem tekinthetünk el a nyelv és a nyelvjárás általános és alapvető vonásaitól, amelyek, mint látni fogjuk, éppen a néprajzi szempontú elemzéseket teszik szükségessé. A nyelv a legáltalánosabb szinten egy olyan jelrendszer, amely kommunikációs eszközként használt. Mélyebb vonatkozásában azonban a nyelv az emberi gondolatok formába öntésére szolgáló eszköz és az így létrejött tudást tároló médium. A nyelv, mint a gondolat kifejezésének az eszköze, magát a gondolkodásmódot is meghatározza, vagyis a nyelv viselkedését a gondolkodásra.

A területi alapon elkülönülő nyelvváltozatoknak, azaz a nyelvjárásoknak bizonyos értelemben önálló rendszerük van. A nyelvjárások belső irányban közösségalkotó, egységesítő funkciót töltenek be, külső irányban a(z) – köznyelvtől vagy egy másik nyelvjárástól való – elkülönülést teremtik meg. Ebből adódóan a nyelvjárások kultúrahordozó, identitást kijelölő szimbolikus jelleggel rendelkeznek. A nyelvjáráskutatás szerint a nyelvjárásokban jobban megfigyelhető az, hogy miképpen tükröződik a nyelvben a népi szemlélet (Kiss 2001: 33), vagyis az a látásmód, ahogyan a természeti környezetben élők a tárgyi világ jelenségeit, dolgait megnevezik, valamint az, ahogyan a jelenségek között fennálló összefüggések, hasonlóságok és eltérések alapján újabb és újabb fogalmak, nyelvi elemek jönnek létre (Szabó 2007: 14; Balogh 1968: 59).¹⁶ A népi szemlélet megnyilvánulása leginkább a szóalkotás sajá-

¹⁵ Részletesebben l. Bauman 2009: 292.

¹⁶ Tkp. ugyanezt fogalmazza meg a kognitív nyelvészet azon ága is, amely „a nyelv használatában nemcsak a szavakat és mondatokat generáló mechanizmust, hanem magát az embert is látja/szem előtt tartja: megismételhetetlen személyiségét, előre nem jelezhető

tos módjában, azaz a szókinszben érhető tetten. Ez a szókinsz – különösen is a peremvidékeken – nem a köznyelv elvont fogalmaival gyarapszik, hanem saját közegben létrejött (szemléletesebb és konkrétabb) nyelvi formulák révén, amelyek állandósult szókapcsolatok, szólásszerű fordulatok formájában rögzülnek és épülnek be a helyi nyelvbe (Csűry 1933: 29; Szabó 2007: 7).¹⁷ A nyelvjárások szóbelisége, élőszerűsége lehetőséget nyújt a nyelv és a szó „keletkezésének” a megfigyelésére.¹⁸

Felmerül a kérdés, hogy vajon a fogalmi szóképzés, az absztrakció hiánya teszi szükségessé a nyelvjárásban domináló képi szóalkotást, vagy valami mással állunk szemben. A képi szóalkotásnak, a jelenségek részletes körülírásának az oka bizonyos esetekben adódhat a fogalom ismeretének a hiányából – de ennek a tételnek az általános kiterjesztését a nyelvjárásra kétségesnek tartom. A gondolkodás, az absztrakció és a nyelvi önkifejezés nem a városi és nem a tanult polgár privilégiuma, hanem az emberi nem természetéhez tartozó adottság. A nyelvi önkifejezés terén fennálló különbségek (elvontság – képi ábrázolás) kulturális eredetűek, illetve természetűek. Amikor Gari Margit édesanyja azt veti a lánya szemére, hogy „Úgy, Margit, úgy? Életed virágát a világnak adod s a kóróját meghagyod Istennek?”,¹⁹ úgy vélem, nem azért fogalmazott így, mert nem tudta volna azt mondani, hogy: „Margit! Figyelned kellene arra, hogy Istennek tetsző életet élj akkor is, amikor életed teljében még nem szorulsz rá úgy Isten segítségére, mint majdan, testi-lelki elesettséged idején.” A két megfogalmazás közötti különbség magától értetődő. Nem csak olvasóként, kutatóként is szükséges belátni azt, hogy Gari Margit édesanyjá-

viselkedését, reakcióit, világlátásának eredetiségét”, és amely szerint az ember olyan fogalmi rendszert hoz létre, amely összhangban áll a valósággal, melynek képe tükröződik a nyelvben (Bańcerowski 1999: 78–87). Ugyanerről a kérdésről Szilágyi N. Sándor úgy fogalmazott: „a nyelv szoros egységet alkot a kognitív folyamatokkal”, azaz, az észleléssel, a tapasztalatszerzéssel, a fogalom- és az ítéletalkotással, valamint az ezeknek megfelelő cselekvéssel (Szilágyi N. 1996: 113).

17 A paraszti önéletírás kutatói kimutatták, hogy a szóbeliségben (beszédben) kiemelkedő szerepet játszó képi szóalkotás a paraszti írásbeliségben is tükröződik (Küllös 1982; Nagy 1988).

18 Erről a kérdésről l. még: Jakobson 1973: 513–518.

19 Gari Margit vallomásait l.: Fél 1985a: 865–871; 1985b: 947–950.

nak mondata egy állapot sűrített megfogalmazása, amely jelentésgazdagságával, esztétikai jegyeivel messze kiemelkedik a hétköznapi nyelvi környezetből. A körülírás, a sűrítés, a „virágnyelven való beszéd” nem az absztrakcióképesség hiánya, nem nyelvi deficit, sokkal inkább egy adott fogalomnak²⁰ a költészet eszközeivel történő ábrázolása, újrafogalmazása.

3.3. Nyelvjárás és népköltészet

Ahogy az idézett szövegpéldákban láthattuk, adataink szorosan kapcsolódnak a népköltészet szókincséhez és stílusvilágához, és fordítva: a népköltészet szövegelemei, motívumai jelen vannak a nyelvjárásokban, a hétköznapi nyelvhasználatban (Katona 1980: 405–423; Sapir 1971: 22),²¹ a kettő között tehát kölcsönhatás van. Néhány, népdalsorra asszociáló vagy népdalmotívumokat tartalmazó nyelvi jelenség:

„Erőst meg vajak verve a ’Zistentől!”

„Verd meg, Isten, ne hadd veretlen!”

„Feljött a hódvilág, de az én ablakomon nem süt bé!”

„Addig sírtam s búsultam, hogy elvesztettem magam!”

„Keserves életünk vót, eltőt a világunk.”

20 Ebben a példában a keresztény értelemben vett életszentség fogalmáról van szó.

21 A nyelvészet a folklór jó néhány műfaját, szövegagyományát (közmondások, imaszövegek, gyógyító formulák, népmesék, dalszövegek stb.) „kultúraőrző nyelvi formáknak” tekinti. Az egyes nemzeti közmondás- és szólásgyűjtemények összeállítói általában meg is fogalmazzák azt a nézetet, hogy a szövegek „tükrözik az azokat létrehozó nép mindennapi életét, szokásait, erkölceit” és más specifikumait, azaz kifejezésre juttatják mindazt, amit egy nép megél, és ami hat egyik vagy másik népre az idők folyamán. Tánczos 2010. Ugyanakkor, s éppen ezért a népek közmondás- és szólásgyűjteményei hasonlítanak is egymásra (Permjakov 1981: 62; Szemerkenyi 1975).

A nyelvjárás és a népköltészet szoros kapcsolatának egyik oka az lehet, hogy a népi kultúrában, a szóbeliségben „kialakult” tudás forrása a közvetlen szemlélés, azaz a jelenségek megfigyelése, valamint a munka, a munkafolyamatok révén szerzett (személyes) tapasztalat, amely tudás formájában a nyelvbe és a (nép)költészetbe is beépül, avagy tükröződik. A népköltészeti (művészi) alkotások többsége valóságos élethelyzetekhez kapcsolódik. Ez a legszembeötlőbb módon a halottak emlékének a felidézése, a halottakról való beszélgetés és a siratószövegek terén figyelhető meg. A szövegegyezések oka lehet az is, hogy a siratók nem (minden esetben) kötött szövegek, továbbá a műfaji sajátosságok okán bizonyos nyelvi/költészeti elem valamennyi siratószövegben mintegy kötelező jelleggel fordul elő. Az elhunytról folytatott beszélgetés és a halott elsiratása ugyanazt a szókincset, nyelvi kódot használja, a két szituációban elhangzottak olykor szinte szóról szóra megegyeznek.

(Siratás): „Mámikám, mámikám... kihez menek én imá (ezután), mámikám, hogy még megpanaszkodjam... ki sajnál meg ingemet úgy, mind kend, mámikám.”

(Vallomás): „Itt maradtam a nagy árvaságba... imá nincs, kinek megpanaszkodjam se... senki nem sajnál meg úgy ezen a világon, mind az édesanya...”

(Emlékezés): „Mámám szegén annyit vót verve, úgy lebetegedett, leszáradtak a lebujjkái... Leszotyogtak a lábáról (...). Sírt szegén s mondta: Mámámé, nemáj (ne) vessétek ki a ganyéra (szemétdombra), ássátok el a kert tövibe.”

(Emlékezés és siratás): „Mikor meghót, elsirattam szegént: Mámikám-mámikám, mennyit huzott (szenvedett) kend, mámikám! Leszáradtak a lábujjkái, mámikám, leszotyogtak a lábacskaíró, mámikám, jaj, mámikám!”

3.4. Folklorisztikai kérdések

A dolgozatban tárgyalt nyelvi jelenségek, szövegtípusok folklórjelenséggént is értelmezhető(k), hiszen: 1) szóbeli megnyilvánulások (azaz szóhagyomány); 2) bár szerzőjük/használójuk ismert (is) lehet, a közösségi nyelvből jönnek elő, és annak keretein belül maradnak; 3) használatuk révén variánsok keletkeznek;²² 4) jellemzően az élet egészét lefedik, az anyagi és a szellemi területeket egyaránt; 5) funkciójuk esztétikai, művészi, amit maguk az adatközlők is megfogalmaznak.²³ Mindeme jellemzők alapján az élő beszéd és a művészet határán keletkező nyelvi elemek kimerítik a népköltészet definícióját. Ahogy korábban már utaltunk rá, az élő nyelvből/beszédből „kiugró” mondatokat a folklórjelenségekhez kapcsolja az is, hogy gyakran visszaköszönnek bennük a népköltészetből²⁴ jól ismert motívumok, szófordulatok. Ebben a kölcsönhatásban az ismert alkotások átköltésének, újraalkotásának a folyamata követhető nyomon, más szavakkal: magát a nyelvhagyományt látjuk „működni” és a nyelvteremtésbe, (szó)kép keletkezésébe nyerünk bepillantást.²⁵ Azt nem minden esetben tételezhetjük fel, hogy a nyelvi alkotások mögött tudatos, alkotói, művészi motiváció áll, ám a szándékot nem is zárhatjuk ki, hiszen egy gondolat, egy érzés igényes, a tényközlés szintjétől emelkedő megfogalmazása a szóbeliség keretei között is alapvető emberi igény.²⁶

Katona Imre azon a véleményen volt, hogy a tárgyalt mondatok „szabadon közlekednek a mindennapi beszéd és a költészet határán” (Katona 1974: 129–130), és esztétikai jegyek alapján a hétköznapi nyelvtől különböző, fő-

22 Elsősorban a motívumok szintjén.

23 Amikor egy falustárs nem szokványos/hétköznapi módon fejezi ki magát, azt a helyi hallgatók is szóvá teszik: „Olyan szépen mondta, hogy kellett sírj, mikor hallgattad.”; „Olyan serinyen mondta, úgy pattogtak a szók a nyelvin, mint a parázs a tűzbe.”; „Úgy megszűrt egy szóval, hogy még most es fáj.”

24 Elsősorban a mese, a monda, a közmondás, a szólás stb. szövegei köszönnek vissza.

25 A népköltési szövegelemek nyelvjárásban, nyelvhasználatban történő gyakori előfordulását mások is megfogalmazták (pl. Katona 1980; Szemerényi 2011).

26 A nyelvhasználat, a szókincshasználat sajátos, egyedi, személyes megnyilvánulására gondolok, ahol, és amikor a beszélő alkotja a nyelvet (miközben persze foglya is a nyelvnek, amelyből építkezik). L. Bańcerowski 1999: 78–87.

lött álló nyelvi elemek. Vöö Gabriella ezt azzal egészítette ki, hogy az ilyen típusú nyelvi jelenségeket „a gondolkodás szüli, a nyelvi készség formába önti, és a nyelvhasználat állandósítja” (Vöö 1999: 13).²⁷

4. Összegzés

A tanulmányban a néprajz és a nyelvészet határán mozgó nyelvi, stiláris, művészi elemek kérdésével foglalkoztunk. A kutatástörténetben foglaltak alapján leszögezhetjük, hogy a nyelvjárásokban az adott tájnyelvet beszélő közösségek szemlélete (és világképe) tükröződik (Kiss 2001: 33), vagyis az a látásmód, ahogyan a természeti környezetben élők az immateriális valóság és az anyagi világ dolgait megnevezik. A jelenségek között fennálló összefüggések, hasonlóságok és eltérések révén a nyelvjárásban képekben gazdag új nyelvi formulák születnek, amelyek költészeti, poétikai jegyekkel is rendelkeznek (Szabó 2007: 14; Balogh 1968: 59).

A szóbeli művészet kérdésének az önálló vizsgálata a diszciplínák előtt álló feladat. Minthogy a nyelv a legáltalánosabb és legjellemzőbb emberi megnyilatkozás, néprajzi szempontú vizsgálata megkerülhetetlen. A nyelvjárás és a népköltészet szorosan kapcsolódik egymáshoz, a két tartomány ugyanazt a szókincset, nyelvi „kódot” használja. A hétköznapi nyelv és a költészet határán keletkező nyelvi jelenségek a folklóralkotások törvényszerűségeit tükrözik, s mint ilyenek, önálló figyelmet érdemelnek.

27 Vallási néprajzi szempontból azt kell kiemelni, hogy a „műfaj”-ban, a „kiemelkedő mondatokban” egyedülálló teológiai, létbölcseleti tapasztalatok és elgondolások rejlenek.

Hivatkozott irodalom

- Balogh László 1968: *Szólások és szóláshasonlatok népies magyarázata Szamosszegről. Magyar Nyelvjárások XIV.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve, Debrecen.
- Bañcerowski, Janusz 1999: A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1: 78–87.
- Bascom, William 1955: Verbal Art. *Journal of American Folklore* 68. 245–252.
- 1973: Folklore, Verbal Art, and Culture. *The Journal of American Folklore* Vol. 86. 342. 374–381.
- Bauman, Richard 2009: Verbal Art as Performance. *American Anthropologist* 77. 2. 290–311.
- Csoóri Sándor 1994: *Tenger és diólevél I.* Püski Kiadó, Budapest.
- Csúry Bálint 1933: A szamosháti szótár. *Magyar Nyelv* 29/3–4: 65–82.
- Fél Edit 1985a: Margit és a halál. *Vigilia* 11. 865–871.
- Fél Edit 1985b: Advent Mezőkövesden. *Vigilia* 12. 947–950.
- Győri Klára 1974: Kiszáradt az én örömem zöld fája. (Közread: Nagy Olga). *Korunk* 3. 447–456.
- Győri Klára 1975: *Kiszáradt az én örömem zöld fája.* Kriterion, Bukarest.
- [Jakobson, Roman] 1973: „Beszélgetés Roman Jakobson-nal”. *Magyar Tudomány* 7–8: 513–518.
- Katona Imre 1974: Magyar népnyelv egyszerű és szóláshasonlatai. *Filológiai Közlöny* 1–4: 129–154.
- Katona Imre 1980: Alsónémedi és környékének szólásai. Balassa Iván (szerk.): *Alsónémedi története és néprajza.* Alsónémedi Községi Tanács, Alsónémedi, 405–423.
- Kiss Jenő 2001: *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Küllös Imola 1982: *Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzban és az antropológiában.* MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
- Luby Margit 2002: *A parasztélet rendje.* Nap Kiadó, Budapest.

- Nagy Olga 1988: *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Permjakov, Grigorij Lvovič 1981: *Válogatott közmondások és szólások*. Folcloristica 6. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest.
- Sapir, Edvard 1971: *Az ember és a nyelv*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szabó József 2007: *A népi szemléletmód tükröződése nyelvjárásaink szókészletében*. SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Szemerényi Ágnes 1975: A szólások szemiotikai analízise. In: Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István (szerk.): *Jel és közösség*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 57–65.
- Szemerényi Ágnes 1985: A múlt tudósa. In: Kertész Manó: *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*. Helikon Kiadó, Budapest, 255–281.
- Szemerényi Ágnes 2011: Nyelvhasználat és folklór. In: Diószegi László – Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány – örökség – közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 231–243.
- Tánczos Vilmos 1999: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. ProPrint Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Tánczos Vilmos 2008: *Elejtett szavak. Egy csíki ember nyelve és világképe*. Bookart, Csíkszereda.
- Tánczos Vilmos 2010: Néhány képtelen székely proverbium képi háttéréről. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 41–57.
- Szilágyi N. Sándor 1996: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- Zsilinszky Aladár 1935: A népi előadás stílusa. (Próza és vers.). In: Berze Nagy János et al.: *A magyarság szellemi néprajza 3. K. n.* Budapest. 434–449.
- Zsíros Tibor 2021: *Képek, emlékek Moldvából és Erdélyből (1974–1990)*. Fekete Sas, Budapest.
- Viski Károly 1935: Bevezetés. In: Berze-Nagy János et al.: *A magyarság szellemi néprajza 1. Népköltészet, stílus és nyelv*. K. n. Budapest. 9–12.
- Vöö Gabriella 1999: *Szaván fogjuk. Erdélyi magyar szólások*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.